

اکوتوریسم از منظر قرآن کریم

شیرین آقا نجفی زاده^{۱*}

shirinaghanajafi@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۹/۲۷

چکیده

تعاریف متعددی از دیدگاه های مختلف در ارتباط با مفهوم اکوتوریسم یا توریسم طبیعت در سطح جهانی وجود دارد که عمدتاً بین کشورهای مختلف بحث برانگیز است. این تعاریف محورهای مختلفی از اکوتوریسم را در بر می گیرد. گرچه بسیاری از این تعاریف به نوع خود مفید و کاربردی هستند اما معرف جامعی از این مفهوم نمی باشند. امروزه این مفهوم با چالش های آموزشی، فرهنگی و اجرایی مواجه شده است. با توجه به آن که در قرآن کریم در آیات متعددی به این مفهوم اشاره شده است بی شک کامل ترین معنای اکوتوریسم را می توان از قرآن کریم استنباط کرد. تامل در آیات قرآنی نشان می دهد دیدگاه قرآن مجید در این مورد یک دیدگاه همه جانبه نگر می باشد. در این مقاله سعی شده است پارادایم اکوتوریسم در جهان امروز از طریق معرفی مفهوم اکوتوریسم قرآنی مرتفع گردد و نگرش جدیدی را در متخصصان این رشته ایجاد کرده، کمک شایانی به عملکرد آن ها در این حیطه باشد.

کلمات کلیدی: اکوتوریسم، قرآن کریم، طبیعت، انسان.

۱- استادیار گروه محیط زیست، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران. * (مسئول مکاتبات)

Ecotourism from the perspective of the Holy Quran

Shirin Aghanajafizadeh^{1*} (*Corresponding Author*)

shirinaghanajafi@gmail.com

Abstract

There exist multiple definitions from different viewpoints regarding the concept of ecotourism or nature tourism at global level which are largely controversial among different countries. These definitions encompass different axes of ecotourism, Although many of th. Now a day, this concept encounters educational, cultural, and administrative challenges. With regard to the fact that numerous verses in Koran refer to this concept, undoubtedly the most complete sense of ecotourism can be inferred from the Holy Koran. Reflection on Quranic verses shows that the view of Holy Quran on this issue is a holistic one. In this article has been tried to resolve the ecotourism paradigm in the world today through the introduction of the concept of Koranic ecotourism and provide a new attitude for the experts in this area so help to their performance in this area.

Key Words: Ecotourism, The Holy Quran, Nature, Human.

1-Assistant Professor of Environmental Department, Maybod Branch, Islamic Azad University, Maybod, Iran.
*(*Corresponding Author*)

مقدمه

۵	حفاظت از تنوع زیستی و تنوع فرهنگی در حین حمایت از اکوسیستم
۶	مشارکت با جوامع محلی در امر حفاظت

نگرش اسلام در مورد طبیعت و طبیعت گردی

در تعالیم اسلامی طبیعت به عنوان " آیت الهی " مطرح می شود و انسان به تفکر در اسرار آفرینش و نشانه های خداوند در عالم هستی فرا خوانده می شود و قادر متعال از چنین افرادی به نام " کسانی که می شنوند " (سوره یونس، آیه ۶۷) ، " آنهايي که تفکر می کنند " (سوره رعد، آیه ۳) ، " آن هایی که تعقل می کنند " (سوره رعد، آیه ۴) ، " برای کسانی که ایمان دارند " (سوره نحل ، آیه ۷۹) ، هم چنین " برای صاحبان اندیشه " (سوره طه، آیه ۵۴) ، " برای دانشمندان " (سوره روم، آیه ۲۲) و برای " کسانی که چشم بصیرت دارند " (سوره ذاریات، آیه ۲۱) یاد می کند(۸). این آیات نشان می دهد برای پی بردن به اسرار آفرینش چشمی بینا، گوشه شنوا، فکری بیدار، دلی هوشیار و روحی آماده پذیرش و تشنه حقایق لازم است(۹). خداوند در قرآن کریم به آثار خلقت برای درک عظمت خویش و استحکام ایمان مسلمانان و مومنان اشاره می فرماید ولی نحوه خطاب به گونه ای است که گویا خداوند متعال، ژرف نگری در پاره ای از آثار خلقت را بر مومنان محتوم و مسلم می داند(۱۰). خداوند در قرآن کریم روی طبیعت و جنبه های آن تاکید ورزیده است تا آنجا که نام بسیاری از پدیده های طبیعی و موجودات زنده در قرآن به کار رفته است. نگرش قرآن به طبیعت می تواند الگوی کاملی برای دیدگاه انسان به طبیعت خصوصا دانشمندان و دانشجویان علم محیط زیست باشد. دلایلی برای این توجه الهی به طبیعت در قرآن وجود دارند که عبارتند از :

۱- طبیعت دارای مفهوم و نظمی در خور است و اگر انسان ساختار پدیده های طبیعی را کنکاش کند به وجود خالق آگاه پی می برد. قرآن کریم تفکر نادرست اعراب جاهلیت را مبنی بر

اکوتوریسم یکی از مفاهیم مورد توجه در مطالعات توریسم می باشد که هنوز در تعریف آن بحث وجود دارد (۱). این مفهوم در بین کشورهای مختلف از لحاظ دیدگاه و تجربیات متفاوت است. گرچه به عنوان یک ابزار حفاظتی، با محورهایی از قبیل نظارت مناسب، ارزیابی و مدیریت مناطق اکوتوریسمی برای تقویت حفاظت طولانی مدت تلقی می شود ولی به علت مشکلات ساختاری، اجرایی و فرهنگی، اکوتوریسم در برخی مکان ها به یک معضل تبدیل شده است (۲). اکوتوریسم به عنوان یک عملکرد حفاظتی بر مبنای حمایت گسترده مالی، سیاسی و پشتیبانی از جوامع محلی تلقی می شود (۳). پارادایم دیگری در ارتباط با مفهوم اکوتوریسم با عنوان " فروش یا حفظ طبیعت " وجود دارد (۴). برخی سازمان های مرتبط با گردشگری، آن را سفری مسئولانه به مناطق طبیعی که در آن محیط زیست حفظ و بر رفاه مردم محلی تاکید می شود، تعریف کرده اند (۵) و یا بوم گردشگری را مسافرتی جهت مطالعه، تحسین، ستایش و کسب لذت از سیمای طبیعی، مشاهده گیاهان و جانوران و آشنایی با ویژگی های فرهنگی جوامع محلی در گذشته و حال صورت می گیرد در نظر می گیرند (۶). در تعریف دیگر اکوتوریسم، یک شکل از گردشگری که شامل بازدید از مناطق طبیعی شکننده، بکر و نسبتا دست نخورده، با حداقل تاثیر است (۷). امروزه انواع مختلفی از طبیعت گردی شامل گردش آبی، ساحلی، کوهنوردی، غارنوردی، بیابان گردی، دامنه نوردی، مردم شناسی و شیوه طبیعت درمانی وجود دارد.

جدول ۱- مفاهیم قابل توجه در اکوتوریسم امروزی

ردیف	نام محور
۱	سفری مسئولانه با هدف آموزشی، زیبا شناختی و کسب لذت از طبیعت
۲	بازدید از مناطق طبیعی بکر و شکننده با حداقل تاثیر
۳	طبیعت درمانی
۴	مردم شناسی (آشنایی با فرهنگ جوامع محلی)

آسمان‌ها و زمین را به حق آفرید، همانا در این آفرینش، برای اهل ایمان نشانه‌ی قطعی است" (سوره عنکبوت، آیه ۴۴) این موضوع را اشاره کرده است (۸).

۴- بر اساس نگرش قرآنی، همه موجودات تسبیح گوی پروردگار هستند. لذا طبیعت دارای ارزش است. آیه "سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ" یعنی "آن چه در آسمان‌ها و زمین است خدا را تسبیح گویند و اوست عزیز حکیم" (سوره حدید، آیه ۱) و یا در آیه دیگری داریم:

"تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا" به معنای "آسمان‌های هفت گانه وزمین و هر چیزی که در آن هاست، تسبیح خداوند را می‌گویند، و هیچ چیز نیست مگر آن که با ستایش، از او به پاکی یاد می‌کند، ولی شما تسبیح آن‌ها را نمی‌فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است." (سوره الاسراء، آیه ۴۴) به این مفهوم اشاره دارد (۸).

برخی آیات در مورد طبیعت این نکته را به انسان تاکید می‌کند که او صاحب طبیعت نمی‌باشد. تسخیر طبیعت به معنای کشف قوانین طبیعی و استفاده از آن توسط انسان است لذا رفتار خودسرانه و تخریب طبیعت امری مطرود می‌باشد. اهداف بسیاری برای حضور و خلق هر موجود وجود دارد و منافع بسیاری به تبع حضور مخلوقات حاصل می‌شود. آیه "وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ" به معنای "و آن چه در آسمان‌ها و آن چه در زمین است، همه از اوست که برای شما رام نمود، همانا در این تسخیر برای کسانی که فکر کنند، قطعاً نشانه‌هایی است" (سوره جاثیه، آیه ۱۳)، در راستای این مفهوم می‌باشد (۸).

۶- خداوند متعال از طریق آیات نازل شده در مورد طبیعت، قانون هستی را نیز به ما یاد داده است تا مطابق آن عمل کنیم. کلید واژه این قانون "میزان" (ترازوی عدالت و تعادل) با سه بار تکرار در قرآن است. یعنی همه چیز در طبیعت بر اساس تعادل ساخته شده و انسان باید این "قانون اساسی هستی" را در جهان مد نظر قرار داده و در عمل به کار گیرد. آیه "إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" یعنی "همانا ما هر چیزی را به اندازه معین

چند خدایی بودن از طریق اشاره به طبیعت به عنوان مجموعه ای منظم و پر معنا به چالش می‌کشد تا به حضور خداوند یکتا آگاه شوند (که در قالب برهان نظم مطرح می‌شود). در واقع با درک عظمت طبیعت به خداوند ایمان آورند و آگاهی رسالت اخلاقی خویش را نسبت به مخلوقات و خالق دریابند، پنداشت خود را نسبت به طبیعت اصلاح کنند (۱۱).

۲- خداوند در قرآن کریم به بسیاری از پدیده های طبیعی سوگند یاد کرده است. معمولاً سوگند به چیزهای بالارزش و مهم خورده می‌شود. حال وقتی خداوند به چیزی سوگند می‌خورد شکوه و اسرار نهفته در آن را متبلور می‌کند. تا قبل از نزول قرآن کریم در میان ادبیات جاهلی سوگند به مظاهر طبیعی دیده نمی‌شد. مقایسه سوگندهای قرآنی با آن چه پیش از نزول قرآن یا هم زمان با آن در میان عرب جاهلی مرسوم بوده، می‌تواند از سویی شاهد این مدعا باشد همچنان که عظمت، زیبایی، شگفتی و تازه بودن آن‌ها را نیز نشان می‌دهد. مهم ترین متون ادبی عرب جاهلی، دیوان شاعران است. در واقع آن چه از سوگند در این اشعار به چشم می‌خورد سوگند به شمشیر، شراب و زن و غیره است اما سوگندهای قرآن کریم دارای موضوعات و مضامین تازه ای بود نظیر سوگند به خورشید "وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا"، یا سوگند به ماه "وَاللَّمْرِ إِذَا تَلَاهَا"، سوگند به روز "وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا"، سوگند به شب "وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا"، سوگند به آسمان "وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا"، سوگند به زمین "وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا". (سوره شمس، آیات ۱ تا ۶) و یا سوگند به ستاره "وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى"، (سوره نجم، آیه ۱) که مثال هایی در این مورد هستند (۸).

۳- قرآن کریم از طریق آفرینش مخلوقات که آن‌ها را نشانه یا "آیت" خود معرفی کرده، به آن‌ها ارزش ذاتی می‌دهد. واژه "آیت" ۲۸۸ بار در قرآن تکرار شده است. این یعنی تاکید روی مخلوقات که مستحق توجه و پاداش هستند و از طرفی این احساس را در درون افراد ایجاد می‌کند که خدا در میان ما است لذا درک این که "به هر طرف که روکنی، روی او بینی" آسان تر می‌شود. به عنوان مثال آیه "خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ" به معنای "خداوند

نیکوکاران نزدیک است" (سوره اعراف ، آیه ۵۶) به این موضوع اشاره دارد(۸).

۷- بر طبق آیات قرآن، زمین در روز محشر گواهی کردار بشر خواهد بودو به هنگام قضاوت شهادت می دهد. در قرآن کریم با آیه " یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا" یعنی " روزی که زمین اخبار خود را بازگو خواهد کرد"(سوره زلزال ، آیه ۴) به این موضوع اشاره شده است(۸). در جدول (۲) محورهای قابل توجه درباره طبیعت گردی بر اساس آیات مرتبط با این مفهوم در قرآن کریم استخراج شده است.

آفریدیم " به این مفهوم اشاره دارد(سوره قمر،آیه ۴۹). بنابراین ما انسان ها دو راه بیش تر نداریم یا رفتار متعادل با طبیعت داشته باشیم و در راستای قانون هستی حرکت کنیم و یا رفتاری متضاد،که خداوند از آن در قرآن کریم با واژه " فساد " یاد کرده است. در آیه "وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ" یعنی " پس از اصلاح زمین، در آن دست به فساد نزنید و خداوند را با بیم و امید بخوانید، قطعاً رحمت خداوند به

جدول ۲- محورهای قابل توجه در مورد طبیعت گردی در قرآن کریم

ردیف	محور
۱	نظاره به طبیعت به عنوان آیت و نشانه
۲	ژرف نگری و تفکر در اسرار آفرینش(سوره یونس،آیه ۱۰۱)
۳	ملقب کردن طبیعت گردان ژرف نگر را به لقب هایی نظیر" صاحبان اندیشه"(سوره طه ، آیه ۴۵) ، " شنوندگان" (سوره یونس، آیه ۶۷) ، "ایمان آورندگان" (سوره نحل ، آیه ۷۹) ، " دانشمندان" (سوره روم ، آیه ۲۲) ، " بصیرت دارندگان" (سوره ذاریات ، آیه ۲۱)
۴	بالا بردن ارزش پدیده های طبیعی از طریق سوگند خوردن به آن ها نظیر سوگند به خورشید ، ماه ، روز ، شب ، آسمان و زمین (سوره شمس،آیات ۱ الی ۶)
۵	معرفی موجودات زنده به عنوان مسبحان پروردگار (سوره حدید،آیه ۱) و (سوره الاسراء، آیه ۴۴)
۶	بیان قانون قدر و اندازه در هستی (سوره قمر،آیه ۴۹)
۷	معرفی زمین به عنوان شاهد در قیامت (سوره زلزال،آیه ۴)
۸	توجه به طبیعت در مقیاس کلان و خرد از اجرام آسمانی نظیر ماه، خورشید،ستاره،آسمان و زمین گرفته تا شتر،زنبور عسل و ...
۹	توجه به زوج بودن موجودات (سوره شعراء، آیه ۷)
۱۰	توجه به دگرگونی طبیعت (سوره زمر،آیه ۲۱)
۱۱	توجه به اختلاف زبان و رنگ (سوره روم،آیه ۲۲)
۱۲	سیر در زمین برای بالا بردن بصیرت و شنود (سوره حج،آیه ۴۶)
۱۳	گردش در زمین و توجه به سرنوشت سایر ملل(سوره آل عمران، آیه ۱۳۷)، (سوره انعام، آیه ۱۱)، (سوره نحل، آیه ۳۶) ، (سوره نمل، آیه ۶۹) ، (سوره روم، آیه ۹ و ۴۲) و (سوره فاطر، آیه ۴۴) ، (سوره محمد، آیه ۱۰)، (سوره یوسف، آیه ۱۰۹)
۱۴	سیر در زمین و توجه به نحوه آفرینش توسط خداوند(سوره عنکبوت، آیه ۲۰)
۱۵	رام گشتن زمین جهت سیر در آن (سوره ملک، آیه ۱۵)
۱۶	داشتن چشم بصیرت در زمین (سوره ذاریات، آیه ۲۱)

بحث و نتیجه گیری

تری را به همراه خواهد داشت. در واقع در آن ها نوعی بینش معنوی ایجاد می کند که برای طبیعت ارزش قابل شوند.

(۲) ژرف نگری و تفکر در طبیعت که در قرآن کریم به آن اشاره شده است، توجه گردشگران از سوی خود محوری به خدا محوری هدایت می کند و بینش بالاتری از درک هستی، طبیعت، جایگاه و نقش آن ها در طبیعت فراهم می آورد.

(۳) در اکوتوریسم امروزی بازدید از مناطق طبیعی بکر و شکننده با حداقل تاثیر مد نظر است ولی خداوند در قرآن کریم مقیاس وسیع تری از طبیعت گردی را مد نظر قرار داده است نظیر توجه کردن انسان به اجرام آسمانی (ماه و خورشید)، زمین، آسمان، روز و شب در مقیاس کلان تا آفرینش شتر در مقیاس خرد، هم چنان که که تمامی موجودات را مسبحان پروردگار و ارزشمند معرفی کرده است.

(۴) خداوند در قرآن کریم سیر در طبیعت را باعث ایجاد دل هایی بصیر و گوش هایی شنوا می داند. یعنی اکوتوریست قرآنی از طریق دل و دیده دریافت دارد.

(۵) توجه به محورهای ریخت شناسی نظیر اختلاف رنگ و زبان در موجودات، زوجیت موجودات، توجه به محور های ریختی - فیزیکی مثل دگرگونی طبیعت، آفرینش موجودات، توجه به محور فیزیولوژیکی یعنی نگاه ژرف تر، گوش های شنواتر و توجه به محور فرهنگی نظیر توجه به سرنوشت اقوام گذشته از محورهای مورد توجه در اکوتوریسم قرآنی است.

آن چه در مجموع می توان گفت اکوتوریسم قرآنی مفهومی چند بعدی و همه جانبه نگر است که ابعاد مختلف ریختی، فیزیکی، فیزیولوژیکی و فرهنگی را در مقیاس خرد و کلان مورد توجه قرار داده است. لذا به نظر می رسد مشکل اصلی در ناکار آمد بودن اکوتوریسم امروزی در امر آموزش و اجرا فقدان این بینش کامل و معنوی در طبیعت گردان امروزی است.

امروزه نقاط ضعفی در مورد تعریف اکوتوریسم و رسیدن به اهداف آن وجود دارد. مطالعه در کشور غنا نشان داد که مفهوم اکوتوریسم بحث بر انگیز می باشد و با وجود محورهای گسترده اکوتوریسم نظیر حفاظت زیست محیطی، آموزش، حفظ فرهنگ، تجربیات و منافع اقتصادی، درک ارتباط بین حفاظت و اکوتوریسم از دیدگاه مردم آن منطقه مشکل بوده هم چنین کارکنان آژانس های حفاظتی نیز در این باره درک محدودی دارند(۱). مطالعه دیگری در سال ۲۰۱۵ در راستای بررسی مقالات مرتبط با بوم گردشگری از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳ نشان داد که علی رغم موفقیت های چشم گیر، اکوتوریسم با شکست هایی در راستای مشکلات ساختاری، اجرایی و فرهنگی نیز مواجه می باشد(۲). مطالعه ای نشان داد که اکوتوریسم در داخل مناطق حفاظت شده چین، بیش تر بر بازاریابی متکی شده تا مشکلات زیست - اجتماعی و سعی در اختیار گذاشتن طبیعت در اختیار گردشگران تا حفظ و ذخیره آن دارد(۱۲). مفهوم جدیدی در توسعه اکوتوریسم مطرح شده مبنی بر این که توسعه اکوتوریسم باید روی اکوسیستم های تخریب شده باشد که برای حفاظت در اولویت بالاتری نسبت به مناطق بکر و مساعد هستند(۱۳). مطالعه دیگری بر گسترش اکوتوریسم در مناطق بیابانی برای حفظ تنوع زیستی، تاکید دارد (۱۴).

این مطالعات نشان می دهد نقاط ضعفی در زمینه تعریف و اهداف اکوتوریسم وجود دارد که راهکاری برای آن ها ارایه نشده است. اگر به اکوتوریسم قرآنی توجه شود و محورهای مورد توجه طبیعت گردی در قرآن مد نظر قرار گیرد، راهکار موثری در از بین بردن مشکلات امروزی اکوتوریسم به وجود می آید. برخی از این راهکارهای قرآنی عبارتند از:

(۱) تاکید خداوند در قرآن کریم مبنی بر آیت و نشانه بودن اجزای طبیعت، مسیح بودن آن ها، سوگند خداوند به پاره ای از آن ها و شاهد بودن زمین در قیامت، احترام به طبیعت را از منظر طبیعت گردها و گردشگران دو چندان می کند و بالتبع آن حفاظت بیش

- 7) Honey, Martha., 2008. Ecotourism and Sustainable Development. Island press. Second edition. 568 pp.
- 8) اصغری لقمجانی، صادق. >> اصول تربیت زیست‌محیطی در اسلام<<. چاپ اول، تهران: نشر سپهر ۱۳۸۴، صفحات ۵۴ الی ۷۳.
- 9) ولایتی، علی‌اکبر. >> فرهنگ و تمدن اسلام و ایران<<. چاپ اول، تهران: مرکز استاد و خدمات پژوهشی. ۱۳۸۲، جلد اول، صفحات ۴۵ تا ۵۲.
- 10) خواجه‌الحسینی، محمد. >> اسلام و محیط‌زیست<<. چاپ اول، مشهد: نشر جهاد دانشگاهی. ۱۳۹۴ . فصل دوم، صفحه ۳۱.
- 11) Youdelis, Megan. 2013. The competitive disadvantages of ecotourism in Northern Thailand Geoforum, vol. 50, pp. 161-171.
- 12) Lu, ke. 2012. The Weakness and Innovation of China Eco-tourism. Physics Procedia, Vol. 25, PP. 953-957.
- 13) Paiva, Filipa. 2015. Conserving desert biodiversity through ecotourism. Tourism Management Perspectives, vol. 16, PP. 176-178.
- ترویج اکوتوریسم قرآنی باعث تحکیم محورهای فوق و ارایه مفهوم صحیحی از طبیعت‌گردی خواهد شد.
- منابع
- 1) Cobbinah, Patrick., 2015. Contextualising the meaning of ecotourism. Tourism Management Perspectives journal, Vol. 16, PP. 179-189.
 - 2) Das, Madhumita and BaniChatterjee., 2015. Ecotourism: A panacea or a predicament. Tourism Management Perspectives journal, Vol. 14, PP. 3-16.
 - 3) Mossaza, A.C., Buckley, R., Castley, G. R., 2015. Ecotourism Contributions to Conservation of African Big Cats. Journal for Nature Conservation. In Press.
 - 4) Mc Afee, Kathleen., 1999. Selling nature to save it? Biodiversity and green development. Environment and planning D: Society and Space, Vol. 17, PP. 133-154.
 - 5) International Ecotourism Society. <http://www.InternationalEcotourismSociety.org>.
 - 6) IUCN Ecotourism Consulty Programme <http://www.IUCNEcotourismConsultyProgramme.org>.